

Günel Feyruz qızı Qurbanova¹²

AZƏRBAYCAN VƏ TÜRK DİLLƏRİNDƏ MALİYYƏ TERMİNLƏRİNİN
YARANMASINDA KALKALARIN ROLU

Dünya dillərində olduğu kimi türk dillərində də maliyyə terminlərinin yaradılmasında kalka üsulundan geniş istifadə olunur. Bu üsulla termin və termin – söz birləşmələrinin yaranması son illərdə daha intensiv xarakter almış və bu yolla yaranan terminlər struktur – semantik baxımdan zənginliyi ilə seçilir. Kalka üsulu ilə yaranan maliyyə terminləri və termin söz birləşmələrinin kəmiyyət baxımından çoxluq təşkil etməsinə müxtəlif amillərin təsiri səbəb olur. Belə ki, cəmiyyətin sürətli inkişafı terminoloji qatın bu sistemində də fəallıq göstərməsi, yeni yaranan məfhum və anlayışları uyğun leksik vahidlərlə ifadə etməsi ilə seçilir. Bu zaman daha asan və əlverişli vasitə kimi kalka üsulu ön qısa, səmərəli yol kimi özünü göstərir. Bu səbəbdən də bütün terminoloji sahələrdə olduğu kimi, iqtisadi terminologiyada da kalka üsuluna daha sıx müraciət olunur. Kalka üsulu ilə söz yaradıcılığına münasibət dilçilikdə birmənalı deyil. Onun mahiyyəti və funksiyası haqqında bir-birindən fərqli fikirlər söylənmişdir. Buna görə də kalka üsulu ilə formalaşan maliyyə terminlərinin təhlilinə keçməzdən əvvəl bu üsul haqqında bəzi dilçilərin yanaşma tərzinə fikir bildirməyi vacib bilirlik. Dilçilikdə uzun müddət davam edən əsas fikirlərdən biri kalka üsulu ilə yaranan sözlərin alınma olması və ya kalkaların alınma sözlərin bir növü hesab edilməsi fikridir. Kalka terminini ilk dəfə dilçiliyə məşhur İsvəçrə dilçisi Ş.Balli gətirmişdir. O, kalkalar haqqında danışarkən bunları qeyd edir: “Biz o söz və ifadələri kalka adlandırırıq ki, mexaniki surətdə hərfən tərcümə yolu ilə xarici dildən alınmış ifadənin nümunəsi əsasında yaranmış olsun” (4, s. 68).

1950-1960-cı illərdə aparılan tədqiqat işlərinin çoxunda kalkalar alınmaların bir növü kimi təqdim edilir. Bu fikrin tərəfdarları bunu kalkaların başqa dil sözləri ilə bağlı şəkildə meydana çıxması ilə əlaqələndirir və kalkaları alınma sözlərin xüsusi bir növü kimi qəbul edirlər (8, s. 393). Dilçilər, əksər hallarda, kalkaları ya alınmaların xüsusi bir növü və ya tərcümə yolu ilə alınma hesab edirlər. “Başqa dillərin söz və ifadələrinin eyni ilə deyil, tərcümə edilərək alınmasına kalka yolu ilə alınma deyilir” (8, s. 393). Prof. İ.Qasımov kalkaları belə şərh edir: “Bizcə, kalkaların dilin daxili imkanları hesabına söz yaradıcılığının bir növü kimi qiymətləndirilməsi həm məntiqli, həm də elmi baxımdan daha doğru və həqiqətə uyğun olmaqla, onun mahiyyətini daha dəqiq ifadə edir və daha real səslənir. Çünki dilin vahidi olan sözlər və söz birləşmələri anlayışın hansı dildən alınmasından asılı olmayaraq hər bir dilin daxili qanunları əsasında formalaşır və dilin imkanlarının üzə çıxarılması baxımından da əhəmiyyətli olmaqla reallığa söykənir və həqiqətə daha uyğun fikir hesab edilir. Yəni kalkalarda anlayış, məfhum başqa dillərdən, əsasən rus dilindən alınsa da, onun ifadə forması kalka edən dilin öz materialı, daxili inkişaf qanunları əsasında reallaşır” (6, s. 58). Kalka üsulu ilə yaranan terminlərlə alınma terminləri birləşdirən ümumi cəhətlər az deyildir. İlk öncə bunu qeyd etmək lazımdır ki, bu proselərin hər ikisində başqa dildəki vahidin ədəbi dildəki düzgün qarşılığını tapmaq qarşıya qoyulur. Digər bir bənzər cəhət isə, fikrimizcə, onların modellərinin eyni olmasıdır, başqa sözlə desək, bu tip terminlərin hər ikisi mənsub olduqları dildə həm quruluşca, həm də məzmunca uyğun gəlir. Alınmalardan fərqli olaraq kalka zamanı milli dil vahidlərinə üstünlük verilməsi əsas şərtidir. Kalka sözün hissələr üzrə tərcümə edilib, sonra həmin hissələrin mexaniki surətdə birləşdirilməsidir. Məs.: Türk dilində döviz kuru (ingiliscə exchange rate) (TCMBTS, 9), hesap açığı (ingiliscə account deficit) (VTS); Azərbaycan dilində səmərəli portfel (rusca эффективный портфель) (BMTİL, 404), mühasibat uçotunun prinsipləri (rusca принципы бухгалтерского учета) (BMTİL, 334). Bəzi dilçilər kalkaları dil faktı kimi alınma hesab etməyib anlayışın və ya digər modelin alınması fikrini qəbul edir və məntiqli olaraq kalka üsulu ilə düzələn söz və ifadələrin hər bir dilin daxili imkanları, qrammatik qanunları əsasında yaranması ideyasını irəli sürürlər. “Kalkaetmə başqa bir dilin, yaxud başqa dillərin leksik-semantik modelinin alınması, nəzərdə tutulan dilin morfemləri tamamlanmaqla yeni sözlər yaradılması, yaxud dilə yeni sintaktik üsulların gətirilməsidir” (2, s. 188).

Deməli, kalkalar alınmalardan istər formal, istərsə də funksional baxımdan əsaslı şəkildə fərqlənir və bunları bir-biri ilə eyniləşdirmək və ya kalkaları alınmaların bir növü hesab etmək doğru fikir deyildir. Bu da təsadüfi deyildir ki, tədqiqatçıların əksəriyyəti kalkalar haqqında hansı fikir yürütmələrindən asılı olmayaraq onların hər biri dilin daxili qanunları əsasında formalaşması fikrini qəbul edir, kalkaları alınmalardan fərqləndirirlər. (6, s. 58). Təsadüfi deyildir ki, hələ 50 – ci illərin əvvəllərində görkəmli türköloq N.A.Baskakov türk dillərinin daxili imkanları hesabına zənginləşmə yollarından biri kimi kalka üsulunu da qeyd etmişdir. “Türk dillərində daxili imkanlar hesabına zənginləşmə kalka, sözün mənaca genişlənməsi, mürəkkəb sözlər, ixtisarlar vasitəsilə həyata keçirilir” (3, s. 29) Bizcə, bu fikir – kalkaların dilin daxili imkanları hesabına söz yaradıcılığının bir növü kimi qiymətləndirilməsi həm məntiqli, həm də elmi baxımdan daha doğru və həqiqətə uyğun olmaqla, onun mahiyyətini daha dəqiq ifadə edir.

Türk dillərinin iqtisadi terminologiyasının formalaşmasında ərəb, fars, xüsusilə rus dillərinin rolu böyükdür. Bu da səbəbsiz deyildir. Uzun illər respublikamız Sovetlər Birliyinin tərkibində olduğundan Azərbaycan dilinin lüğət tərkibinin inkişaf etməsində ekstrolinqvistik amillərin təsiri baxımından və müəyyən tarixi şəraitdən asılı olaraq rus dilinin rolu inkar olunmazdır. Türkiyə türkcəsinin kalkalarla zənginləşməsində isə Rus dilindən fərqli olaraq əsas funksiyanı Avropa dilləri öz üzərinə götürür. Buna görə də Oğuz qrupu türk dillərinin maliyyə terminologiyasında ərəb – fars və rus dillərindən, eyni zamanda rus dili vasitəsilə avropa dillərindən alınan vahidlər, milli mənşəli yeni sözlərlə və ya dildə vətəndaşlıq hüququ qazanmış ifadələrlə əvəz olunur. Kalkalar belə əvəz olunmaların, dildə sözlərin yaranması və işləklilik qazanmasının təzahürüdür. Məsələn: əmtəə-mal, repress-tənəzzül, progress-tərəqqi, kapital-sərmayə, haqq-ödəmə, import-idxal və s. Dilçilik ədəbiyyatında kalkaların bölgüsü müxtəlif prinsiplərə əsaslanır. S.Sadıqova terminologiyada kalka yolu ilə formalaşan terminləri üç prinsip əsasında qruplaşdırır:

tərkibindəki sözlərin bağlılığına və qrammatik quruluşlarına görə;

nitq hissələrinin iştirakına görə;

tərkibindəki elementlərin hansı mənbədən alınmasına görə (8, s.92)

Fikrimizcə, oğuz qrupu türk dillərində kalka üsulu ilə formalaşan terminləri aşağıdakı prinsiplər üzrə təsnif edərək qruplaşdırmaq olar:

1. Komponentlərinin ifadə vasitəsinə görə;

2. Quruluşuna görə;

3. Tərəflərinin kalka edilməsinə görə.

I Komponentlərinin hansı nitq hissəsi ilə ifadə olunmasına görə. Azərbaycan və Türk dillərində kalka üsulu ilə əmələ gələn maliyyə terminlərini tərəflərinin ifadə vasitəsinə görə aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

a) tərəfləri isimlərlə ifadə olunan kalka üsulu ilə yaranan maliyyə terminləri. Məs.: Türk dilində Dünya Bankası (ingiliscə World Bank), boğa piyzası (ingiliscə bull market) (TCMB, 5), bütcə denetimi (ingiliscə budget control) (FETS), enflasyon təlafisi (ingiliscə inflation compensation) (TCMB, 12), kredit riski (ingiliscə credit risk) (TCMBTS, 24); Azərbaycan dilində balans hesabatı (ingiliscə balance sheet) (BMTİL, 40), kredit reytingi (rusca кредитный рейтинг) (BMTL, 244), kassa çeki (rusca кассовый чек) (BMTL, 218), büdcə kəsiri (rusca дефицит бюджета) (BMTL, 444), investisiya riskləri (rusca инвестиционные риски) (BMTL, 196);

b) birinci tərəfi sifət, ikinci tərəfi isim olan kalka üsulu ilə yaranan maliyyə terminləri. Məs.: Türk dilində nominal dəyər (ingiliscə par value) (TCMB, 30), cari hesap (ingiliscə current account) (VTS), açıq kredit (ingiliscə open credit) (FES), nakit ödemələr (ingiliscə cash payments) (VTS); Azərbaycan dilində aktiv hesab (ingiliscə active account) (BMTİL, 16), cari əmsal (ingiliscə current ratio) (BMTİL 103), imtiyazlı səhm (ingiliscə preferred stock) (BMTİL, 182), səmərəli portfel (rusca эффективный портфель) (BMTL, 404).

c) birinci komponenti say, ikinci komponenti isim olan kalka yolu ilə yaranan maliyyə terminləri. Məs.: Türk dilində birincil piyasa (ingiliscə primary market), ikincil gelir hesabı (ingiliscə secondary income account) (TCMB), ikincil piyasa (rusca secondary market) (TCMBTS), üçüncül piyasa (ingiliscə tertiary markets) (TCMB, 44); Azərbaycan dilində ikinci bazar (rusca вторичный рынок) (BMTİL, 178). Azərbaycan dilində birinci tərəfi sayla ifadə olunan, kalka üsulu ilə yaranan maliyyə terminləri kəmiyyətə azlıq təşkil edir;

d) birinci komponenti feili sifət, ikinci komponenti isim olan kalka yolu ilə yaranan maliyyə terminləri. Məs.: Türk dilində ödənməmiş vergilər (ingiliscə arrears taxes) (VTS), mali olmayan kuruluşlar (ingiliscə non-financial corporations) (TCMB), ödənməmiş sərmayə (ingiliscə paid-in capital) (VTS); Azərbaycan dilində bölüşdürülmüş pay (rusca распределенная доля) (BMTİL, 382), limitləşdirilmiş çek (MTL, 285).

II Quruluşuna görə. Başqa sahə terminləri kimi iqtisadi sahəyə aid olan kalkalar da quruluş etibarilə fərqlənirlər. Kalkalar bir, yaxud iki və daha artıq sözdən ibarət olurlar. M.Qasımov kalkaları quruluşuna görə iki yerə bölmüş, morfoloji yolla yarananları sadə, iki və daha artıq sözdən ibarət olanları isə mürəkkəb kalkalar sırasına daxil etmişdir (7, s. 38).

1. Sadə kalkalar morfoloji yolla düzələn kalkalardır. Belə kalkalar həm türk mənşəli sözlərə, həm də başqa dillərdən türk dillərinə keçmiş sözlərə leksik şəkildə artırılması ilə düzəlir. Türk dillərində morfoloji yolla düzələn kalkalar əsasən çı, dar, ma, ı, lıq, ıcı, at, ım və digər məhsuldar şəkildələr vasitəsilə yaranır. Məsələn: Türk dilində ihracat (ingiliscə exports) (TCMB, 20), işləmə (ingiliscə business) (VTS), maliyyət (ingiliscə cost) (TCMB), muhasebeci (ingiliscə accountant) (VTS), yatırım (ingiliscə investmen) (BFTS); Azərbaycan dilində borclu (rusca должник) (BMTİL, 381), əmtəəşünəşliq (rusca товаровед), ödəmə (rusca уплата) (MTL, 782), komissiyonçu (rusca комиссионер) (BMTİL, 219), səhmdar (rusca акционер) (BMTİL, 401), ödəyici (rusca плательщик) (MTL, 783);

Türk dillərində leksik şəkildə qəbul etməyən və kalka olunmuş maliyyə terminləri də mövcuddur. Məsələn: Türk dilində fon (ingiliscə fund) (TCMB, 16), sığorta (ingiliscə insurance) (STS), hesap (ingiliscə account) (VTS), simsar (ingiliscə broker) (BFTS) zarar (ingiliscə loss) (BFTS), ihale (ingiliscə auction) (TCMB); Azərbaycan dilində dotasiya (rusca дотация) (MTL, 360), ixrac (rusca экспорт) (MTL, 493), icarə (rusca аренда) (BMTİL, 178);

2. Mürəkkəb kalkalar bir neçə sözdən ibarət olan kalkalardır. Kalkaların bu növü ən az iki sözdən ibarət olur. Məsələn: Türk dilində mərkəzi idarəetmə bütcə dengəsi (ingiliscə central government budget balance) (TCMB, 27), sabit borsə komissiyonu (ingiliscə fixed minimum commission) (BTS), mərkəz bankası bağımsızlığı (ingiliscə central bank independence), yapısal bankacılıq reformları (ingiliscə structural banking reforms) (TCMB, 46); Azərbaycan dilində hesabdakı vəsait çatlığı (rusca недостаток средств на счете) (BMTİL, 451), muhasibat uçotunun prinsipləri (rusca принципы бухгалтерского учета) (BMTİL, 334), vaxtından əvvəl ödəmə riski (rusca риск досрочного погашения) (BMTİL, 399), beynəlxalq valyuta sistemi (rusca международная валютная система) (BMTL, 91). Apardığımız araşdırma zamanı Azərbaycan dilində kalka üsulu ilə formalaşan maliyyə terminlərinin böyük qisminin rus dilindən kalka olunduğu faktı öz təsdiqini tapmış olur. Bu prosesdə rus dili ya etimon dil, ya da mənbə dil rolunu oynayır. Əslində Azərbaycan dilinin iqtisadi terminoloji qatında rus mənşəli terminlərin çoxluğu təəccüb doğurmamalıdır. Bu prosesdə ayırı-ayırı türkdilli xalqlarla rusların ictimai-siyasi, sıx əməkdaşlıq, iqtisadi, ticarət əlaqələri nə qədər əhəmiyyətlidirsə, coğrafi məkan anlayışı da bir o qədər vacibdir. Türkiyə Cumhuriyyətinin Avropa ölkələri ilə daha sıx əməkdaşlıq etməsinin nəticəsidir ki, Türk dilində kalkaetmə zamanı Avropa, xüsusilə İngilis dilinə müraciət olunur. Başqa sözlə desək, İngilis dili etimon və ya mənbə dil rolunu oynayır. Tədqiqat zamanı gəldiyimiz nəticə bunu deməyə əsas verir.

III Tərəflərinin kalka edilməsinə görə. Türk dillərində kalka üsulu ilə yaranan iqtisadi leksik vahidlərin müxtəlif formalarına rast gəlinir:

1. İki sözdən ibarət olan maliyyə termini – söz birləşmələrinin birinci tərəfi əsnəbi dildən kalka edilir, ikinci tərəfi isə olduğu kimi saxlanılır. Məsələn: Türk dilində çekirdek enflasyon (ingiliscə core inflation) (TCMBTS, 6), döviz riski (ingiliscə currency risk) (VTS), ödəmə sistemi (ingiliscə payment system) (TCMB, 31); Azərbaycan dilində ticarət balansı (rusca баланс торговый) (MTL, 171), xarici valyuta (rusca валюта иностранная) (MTL, 989), dövrüyyə balansı (rusca оборотный баланс) (BMTİL, 446).

2. Birləşmənin birinci tərəfi olduğu kimi saxlanılır, ikinci tərəfi əsnəbi dildən kalka edilir. Məsələn: Türk dilində elektronik para (ingiliscə electronic money) (TCMB, 11), enflasyon təlafisi (ingiliscə inflation compensation), finansal yatırımlar (ingiliscə financial investents) (VTS), kredit kalitesi (ingiliscə credit quality) (VTS), finansal kirəlamə (ingiliscə financial leasing) (FETS); Azərbaycan dilində kredit sazişi (rusca кредитное соглашение) (BMTİL, 240), lisenziya ticarəti (rusca лицензионная торговля), faktura dəyəri (rusca фактурная стоимость) (MTL, 397), kreditor borcu (rusca кредиторская задолженность) (BMTİL, 247), debitor borcu (rusca дебиторская задолженность) (MTL, 304),

3. Birləşmənin hər iki tərəfi əcnəbi dildən kalka edilir. Məsələn: Türk dilində peşin vergi (ingiliscə advance tax) (VTS), piyasa dəyəri (ingiliscə market price) (BFTS), rezerv para (ingiliscə hard currency) (TCMB, 36), hesap dönmə (ingiliscə account period) (VTS), para piyaması (ingiliscə money market) (TCMB, 33); Azərbaycan dilində milli gəlir (rusca национальный доход) (MTL, 727), idxal rüsumları (rusca ввозимые пошлины) (MTL, 491), iqtisadi böhran (rusca экономический кризис) (BMTİL, 179).

Kalkaetmə zamanı, əsasən o komponentlər mənbə dildə olduğu kimi işlənir ki, onlar ayrılıqda işləndikdə də tərcümə edilmir və alınma söz hesab olunur (6, s. 66).

Bütün hallarda kalka üsulu ilə maliyyə terminlərinin və termin söz birləşmələrinin yaradılmasında hər bir milli dilin daxili qanunlarının, spesifik struktur xüsusiyyətlərinin gözlənilmədiyini, bu üsulla yaranan dil vahidlərinin milli dilin qrammatik qanunları əsasında formalaşdığını müşahidə etmək olur ki, bu da bir daha kalkanın türk dillərinin daxili imkanları hesabına söz yaradıcılığı növlərindən biri olduğunu, leksik qatın digər sahələri ilə yanaşı Oğuz qrupu türk dillərinin iqtisadi terminologiyasının da zənginləşməsində bu üsulun böyük əhəmiyyət daşdığını deməyə əsas verir. Bu yol həm də dildə bəzən uğursuz, süni termin yaradıcılığının qarşısını alır, iqtisadi məfhum və anlayışların daha dəqiq və obyektiv ifadə olunmasına yaxından kömək edir.

Ədəbiyyat

1. Ağayev A. Maliyyə terminləri lüğəti. Bakı, 2005.
2. Ахманова О. С Словарь – лингвистических терминов. Москва, 1966, 607 с.
3. Баскаков Н.А Развитие языков письменности народов СССР. Вопросы языкознания, №3, 1952.
4. Балли Ш. Французская стилистика. М: Иностранная литература, 1961, 394 с.
5. Bank – Maliyyə terminlərinin izahlı lüğəti. Bakı, 2011.
6. Qasımov İ. Müasir Azərbaycan dilində hərbi terminlərin yaranma yolları. Bakı: Nurlan, 2000, 216 s.
7. Qasımov M. Azərbaycan dili terminologiyasının əsasları. Bakı: Elm, 1973, 186 s.
8. Qurbanov A. Müasir Azərbaycan ədəbi dili. Bakı: Maarif, 1985, 408 s.
9. Sadıqova S. Azərbaycan dili terminologiyasının nəzəri problemləri. Bakı: Elm, 2002, 230 s.

Açar sözlər: termin, kalka, tərcümə, alınma söz, terminyaratma, maliyyə

Ключевые слова: термин, калька, перевод, заимствованное слово, терминообразование, финансы

Key words: term, loan translation, translation, borrowed word, termin creating, finance

Резюме

Финансовые термины, образованные методом кальки в Турецком и Азербайджанском языках

Как и на мировых языках, калька широко используется в создании финансовых терминов на турецком языке. Калька буквально переводится на разделы, а затем механически объединяет эти части. Во время формирования стеблей учитывается внутреннее право каждого национального языка, и языковые единицы, сформированные этим методом, формируются на основе грамматических законов национального языка. В результате анализа можно сказать, что большинство российских терминов преобладают в создании финансовой терминологии и терминологии на Турецком и Азербайджанском языках. Метод кальки предотвращает искусственную терминологию на языке и помогает более точно и объективно выражать экономические концепции и концепции.

Summary

Financial terms formed by tracing paper in Turkish and Azerbaijani languages

As in world languages, kalka is widely used in the creation of financial terms in Turkish. Kalka literally translates into sections, and then mechanically combines these parts. During the formation of the stems, the internal law of each national language is taken into account, and the language units formed by this method are formed on the basis of the grammatical laws of the national language. As a result of the analysis, it can be said that the majority of Russian terms prevail in the creation of financial terminology and terminology in the Turkish and Azerbaijani languages. The kalki method prevents artificial terminology in the language and helps to more accurately and objectively express economic concepts.

Rəyçi: fil.e.dok., prof. İ.Z.Qasımov